

PROBLEMA FILOSOFICĂ A RESPONSABILITĂȚII GLOBALE

Rarița Mihail, dr. în filos., conf. univ.

Universitatea *Dunărea de Jos* din Galați, România

rarita.mihail@ugal.ro

THE PHILOSOPHICAL PROBLEM OF GLOBAL RESPONSIBILITY

In the context of the world's unsustainable development and the distrust in the continuous progress of humanity, in this article we address the dilemma of global responsibility. Regarding global warming, for example, blaming everyone is not efficient, while blaming only some of us is not fair. Despite all this, we need to address this problem and take responsibility for it.

„Nevoia de filosofie apare în perioadele de tranziție, atunci când oamenii nu mai au încredere în stabilitatea lumii și în rolul pe care îl joacă în ea, și când problemele condițiilor generale ale vieții umane, care ca atare sunt contemporane apariției omului pe pământ, dobândesc o intensitate rară” [1].

Nevoia actuală de filosofie, urmând cuvintele lui Hannah Arendt, provine dintr-o destabilizare a lumii de o rară intensitate, ale cărei efecte se observă în nesustenabilitatea lumii și în scăderea încrederii în progresul continuu al omenirii. Un fapt este clar: am devenit nesustenabili. Ceea ce înseamnă, mai exact, că amprenta noastră ecologică globală depășește capacitățile și resursele singurei planete în care trăim.

Or, judecând după afirmațiile Cartei Pământului, constatăm că lumea întreagă, prezentă și viitoare, ne-a fost „încredințată”, este responsabilitatea noastră, trebuie să ținem cont de ea și ne este imputată. Și nu a fost încredințată câtorva, ci nouă tuturor. Omenirea este responsabilă de ceea ce se întâmplă în lume. Aceasta este afirmația fundamentală a noii etici universale. Ca atare, este vorba de o responsabilitate care depășește cu mult responsabilitățile personale, chiar și responsabilitățile politicienilor față de comunitatea cetățenilor pe care îi guvernează. Fie că este vorba de pericolul războiului nuclear sau de criza ecologică, *omenirea ca totalitate* se preocupă de problema respectivă; observăm astfel că pentru prima dată în istoria universală, vorbim de o situație în care oamenii, având în vedere pericolul comun, sunt obligați să-și asume în comun responsabilitatea morală. Această nouă situație contemporană a omenirii aduce în discuție necesitatea unei *macroetici*. Scopul unei asemenea etici – dincolo de responsabili-

tatea morală a individului față de aproapele său, dar și dincolo de responsabilitatea politicianului în sensul obișnuit al „rațiunii de stat” – este de a organiza la scară globală responsabilitatea omenirii pentru consecințele (și efectele secundare) care decurg din acțiunile sale colective [2].

Karl-Otto Apel subliniază acest lucru foarte clar: această „responsabilitate globală” depășește responsabilitatea morală individuală, de vreme ce se referă la întreaga omenire și la acțiunile sale colective, dar ea depășește și responsabilitatea statelor, de vreme ce este vorba de o guvernanță a problemelor globale ale umanității, fiecare guvern nefiind decât unul dintre interlocutorii competenți alături de mulți alții, cum ar fi marile corporații transnaționale, ONG-urile internaționale, organismele publice internaționale, mass-media internațională, precum și partenerii sociali ai fiecărei națiuni și, în cele din urmă, și popoarele, de vreme ce majoritatea problemelor globale trec prin miile de rutine ale vieții cotidiene și miile de prejudecăți ale oamenilor. Prin urmare, este nevoie de o „etică globală” (sau „macroetică”, cum o numește Apel) care să poată fi împărtășită pe scară largă, de manieră transnațională și transculturală, bazându-se pe imperativele morale universale și definind responsabilitățile pentru toți actorii, în cadrul unei guvernante multilaterale a lumii.

Problema care se pune este de a ști, însă, dacă această „responsabilitate” globală sau universală înseamnă altceva decât o promisiune pioasă sau un fel de ideal pentru a motiva angajamentul politic față de cauza cosmopolitismului, caz în care nu ar mai fi vorba de o responsabilitate, ci de o datorie morală. Problema centrală pusă în acest articol este următoarea: există posibilitatea trecerii de la responsabilitățile locale, individuale și contextuale ale fiecăruia dintre noi la responsabilitatea lumii întregi, responsabilitate totală și absolută? Odată afirmată propoziția: „omenirea este responsabilă pentru tot ceea ce se întâmplă în lume”, există vreo cale de „a-și asuma” această responsabilitate specifică, de a face ceva mai mult decât bunele intenții? Putem declara în mod rezonabil că „toți împreună” suntem responsabili pentru „tot”?

În primul rând, trebuie să respingem interpretarea nefericită a responsabilității globale care ar dori să se adreseze individului în locul colectivului. Individului i s-ar recomanda cu insistență „să nu participe la organizarea unei responsabilități solidare, ci să-și asume responsabilitatea pentru consecințele incalculabile ale activităților politice, tehnice și economice care se dezvoltă în societatea industrială modernă”; care nu ar fi desigur decât o

„caricatură a unei macroetici a responsabilității”, ne spune Karl-Otto Apel [3]. Dimpotrivă, se va pune problema înțelegerii acestei responsabilități globale ca o responsabilitate colectivă, socială, și niciodată personală. Dar asta nu rezolvă problema coerenței sale interne. Se pare, la prima vedere, că această responsabilitate globală a „tuturor” pentru tot ceea ce se întâmplă în lume nu are nicio șansă să devină operațională, opozabilă diferiților actori: „toți” înseamnă mult prea multă lume și deoarece nu este nici eu, nici tu, această expresie riscă să devină repede „nimeni”. „Totul”, adică prea multe lucruri de luat în considerare, și cum nicio colectivitate nu poate lua totul asupra sa, nici să dea seama de tot, nu vedem cum am putea participa la această responsabilitate globală. Pe scurt, un concept al responsabilității care acoperă „toată lumea” în ambele sensuri ale termenilor, care acoperă lumea întreagă și care revine obligatoriu tuturor, are puține șanse de a fi practicabil ca atare. Dar dacă o responsabilitate totală a tuturor pentru întreaga lume se izbește imediat de obiecția ineficienței sale, problema este mai gravă decât se crede, căci o *responsabilitate nu are dreptul de a fi irealizabilă*.

În domeniul etic, numeroase concepte și imperative operează în maniera a ceea ce Kant numea un „ideal regulator”, altfel spus ceva a cărui realizare perfectă este imposibilă, dar care servește ca o busolă, ca un ghid pentru acțiunea prezentă, în vederea apropierii continue de acest ideal, existând astfel posibilitatea de a progresa din punct de vedere moral. Raționalitatea etică presupune faptul că oamenii trebuie să urmărească anumite obiective care nu sunt realizabile ca atare, dar aceasta nu constituie o absurditate, contrar raționalității instrumentale pentru care ceea ce nu se poate realiza efectiv nu poate fi impus: nu mi se poate cere rațional să merg pe lună cu bicicleta. Căci raționamentul moral nu presupune un succes complet și definitiv, ci un progres constant spre ideal. Cu alte cuvinte, este imperativul rațiunii, al păcii perpetue, al fraternității etc. Știm că, în realitate, nu vom reuși niciodată, dar acesta nu este un pretext pentru a nu ne strădui în acest sens, deoarece avem o datorie în această direcție și, cel puțin, putem aborda vizibil progresul spre aceste idealuri.

Din această perspectivă, abordăm și maxima kantiană: „Dacă vrei, atunci poți!”, ceea ce nu înseamnă că este suficient să trebuiască pentru a putea orice, ci că datoria obligă la acțiune pentru realizarea conținutului datoriei, fără a mai căuta orice pretext al imposibilității empirice pentru a se sustrage astfel respectului din obligație („Dacă trebuie, atunci fă-o și

nu încerca să evaluezi că nu vei reuși și cum să găsești o scuză pentru a-ți neglija datoria!”). De exemplu, datoria universală: „Nu trebuie să existe război” [4] nu-și pierde din validitate atunci când au loc războaie și nici nu ar înceta să fie o datorie valabilă chiar dacă cineva ar putea ști cu certitudine (lucru de-altfel imposibil) că vor exista întotdeauna războaie. Cu toate acestea, trebuie să lucrăm pentru pace prin toate mijloacele legitime disponibile. Ceea ce distinge un principiu moral de o propoziție de adevăr este că atunci când realitatea nu corespunde cu ceea ce ordonă principiul moral, realitatea trebuie schimbată; în timp ce atunci când realitatea nu corespunde cu propoziția de adevăr, propoziția trebuie schimbată.

Dar ceea ce este foarte clar atunci când vine vorba de obligații, devine discutabil când vorbim de responsabilități. Responsabilitatea are întotdeauna legătură cu *puterea* de a ne asuma pentru ce anume să fim responsabili. Este de fapt un concept esențial între datorie și putere, de vreme ce un agent responsabil are obligații de îndeplinit, dar el nu poate fi responsabil decât dacă le poate efectiv îndeplini. Or, problematica puterii plasează agentul responsabil în contextul în care se situează realizarea îndatoririlor sale, lanțurile cauzale, consecințele apropiate și îndepărtate, elementele perturbatoare și opozante sau, dimpotrivă, facilitatoare și antrenante etc. Responsabilitatea impune ca obligația morală (misiunea încredințată subiectului responsabil) să țină cont de situație și de riscurile de a acționa și de a încerca să controleze cât mai bine posibil „cursul lucrurilor” pentru ca „totul să meargă bine”, ceea ce implică previziune, anticipare, precauție, strategie. Ce face iresponsabilul? Se pune într-o situație în care nu mai poate să-și asume ceea ce i-a fost încredințat, de care este responsabil, întrucât nu are putere asupra cursului evenimentelor și este vulnerabil, fără răspuns față de eventualitatea prejudiciului pe care l-ar putea cauza. Exemplul tipic este al șoferului beat care nu-și mai controlează vehiculul.

Rezultă de aici că este o iresponsabilitate *apriori* ca cineva să-și asume o responsabilitate care nu poate fi asumată, pentru că nu are puterea de a îndeplini misiunea sau de a repara daunele. Dacă, prin urmare, se poate demonstra că o presupusă responsabilitate pentru ceva anume nu poate reveni subiectului desemnat pentru a îndeplini sarcina din lipsa puterii efective de a îndeplini misiunea, asumându-și consecințele asupra cursului viitor al evenimentelor, atunci această responsabilitate nu există. Nu este decât un cuvânt în van, *fără niciun rost*.

Problema filosofică, care stă în spatele tuturor ezitărilor actuale cu pri-

vire la necesitatea schimbării modului nostru de dezvoltare nesustenabilă, este contradicția internă a ideii legată de responsabilitatea noastră globală. Da, într-adevăr, noi suntem responsabili cu toții pentru întreaga lume. Dar, din păcate, această datorie în era responsabilității suferă de o lipsă intrinsecă de reprezentabilitate, patologie comună oricărei „datorii a omenirii față de ea însăși”. Cu alte cuvinte, întreaga omenire nu poate fi responsabilă pentru că nu este un subiect ca atare, ci o inerție care nu poate fi convocată și mobilizată ca voință. Întreaga omenire nu poate acționa „ca un singur om”, deși are efecte sistematice comune de care suferă toți oamenii. Doar un subiect voluntar, înzestrat cu o identitate care îl transformă în autor, poate fi responsabil și, prin urmare, poate să acționeze pentru întreg. Dar niciun subiect voluntar (individual sau colectiv) nu poate fi nicidecum responsabil întrucât el nu este decât o parte a întregului, un membru, și nu i se poate imputa, fără a i se face o nedreptate, ceea ce se întâmplă întregului și nici nu i se poate încredința misiunea de a se ocupa de tot, întrucât acest lucru depășește, prin definiție, atât puterea cât și legitimitatea sa.

Aceasta este *dilema responsabilității globale*: ne acordăm în mod necesar o responsabilitate pe care nu ne-o putem asuma întrucât fie „subiectul” responsabil lipsește la apel, fie lipsește puterea asupra „obiectului” responsabilității. Pentru a fi „globală”, această responsabilitate este nelimitată, ea își pierde deci toată puterea de răspuns eficient din partea subiecților limitați la probleme specifice. Pentru a fi o „responsabilitate”, trebuie ca ea să fie limitată, atribuită unor subiecți care pot fi trași la răspundere și să fie opozabilă acestora. Astfel se pierde prin definiție caracterul său global. Cum ar putea altfel ca toată lumea să fie responsabilă de tot ce se întâmplă?

Să luăm, de exemplu, cazul încălzirii globale. Cine este responsabil? Această problemă nu este atribuită nimănui în special, ci tuturor oamenilor, în general. Cu siguranță, unii emit mai mult gaz de seră decât alții. Țările sărace, cu emisii reduse, pot cere în mod legitim țărilor bogate, cu emisii ridicate, să-și asume sarcina de a lua măsurile necesare. Dar, direct sau indirect, întreaga omenire este responsabilă și nu s-ar putea în niciun caz să se atribuie această sarcină juridică sau morală vreunui grup social fără a comite o nedreptate. *Imputarea tuturor nu este eficientă, iar imputarea unora în numele tuturor nu este corectă.* Cu toate acestea, trebuie să ne ocupăm de această problemă, să ne asumăm responsabilitatea pentru ea. Această omenire, care nu poate fi chemată pentru a fi însărcinată cu misiunea de a se ocroti pe sine însăși, trebuie totuși convocată. Aceasta este dilema responsabilității globale.

Această dilemă este foarte actuală, de vreme ce se află în centrul conflictelor internaționale, fiind dezbătută cu regularitate la conferințele internaționale despre problemele planetare comune, și unde fiecare țară, recunoscând în același timp necesitatea de a rezolva problemele de interes pentru toată lumea, joacă în general jocul pasagerului clandestin (*free rider*), încercând să-i facă pe alții să suporte costul eforturilor, profitând în același timp de implicarea în formarea inițiativei comune. Dar această dilemă evocă, de asemenea, o problemă foarte veche, aceea de a imputa (sau nu) efectele indirecte nedorite ale acțiunilor noastre. Această *dilemă a imputării* a fost cunoscută în Evul mediu, prin Augustin, apoi prin Abélard, sub numele de *Dolus Indirectus*. Sfântul Thomas d'Aquino o numește teoria „dublului efect” [5], iar Paul Ricoeur o rezumă astfel: „Dilema este următoarea: pe de o parte, justificarea prin simpla intenție bună înseamnă eliminarea din sfera responsabilității a efectelor secundare ale momentului, pe care alegem să le ignorăm; preceptul „a închide ochii la consecințe” se transformă apoi în rea-credință, aceea de a „se spăla pe mâini” în privința consecințelor. Pe de altă parte, având grijă de *toate* consecințele, inclusiv cele mai contrare intenției inițiale, are ca rezultat faptul că agentul uman este responsabil de orice, fără discriminare, în același timp nespunând nimic prin care să-și *asume* responsabilitatea [6].

Prin urmare, trebuie să ne asumăm responsabilitatea pentru toate consecințele acțiunilor noastre, cu riscul de a fi considerați vinovați de toate nedreptățile lumii, chiar dacă nu am „făcut nimic rău”? Sau ar trebui să ne limităm responsabilitatea la ceea ce facem în mod intenționat, sustrăgându-ne de la responsabilitatea pentru efectele colaterale ale acțiunilor noastre pentru că „nu este vina noastră”, cu riscul de a deveni nevinovați la toate nedreptățile iefine ale lumii? Dacă îmi asum efectele colaterale ale acțiunilor mele, atunci responsabilitatea mea devine „nelimitată”, nu mai pot suporta sarcina: iată-mă deci fără putere în fața propriei mele responsabilități infinite. Or, am văzut că este iresponsabil să ne angajăm într-o responsabilitate care nu poate fi asumată. *Dorind să fiu responsabil pentru tot, devin iresponsabil*. Dacă, dimpotrivă, vreau să-mi asum doar actele mele intenționate, inclusiv efectele propuse și prevăzute, atunci responsabilitatea mea este prea „limitată”, pentru a înțelege doar ceea ce este exclusiv în puterea mea: nu fac decât să întorc spatele la tot ceea ce are legătura cu participarea mea în lume fără să vreau să o fac, iar puritatea bunelor mele intenții se potrivește doar cu nedreptățile lumii pe care refuz să le văd, de unde și reaua mea credință. Dorind să fiu responsabil, devin din nou iresponsabil.

În concluzie, considerăm că trebuie să găsim o cale de a transforma o responsabilitate globală în sine nelimitată, deci neopozabilă agenților sociali, într-o responsabilitate limitată, recunoscută instituțional, deci opozabilă agenților sociali.

Referințe bibliografice

1. Arendt Hannah. Responsabilité et jugement. Paris: Payot, 2005, p.47.
2. Apel Karl-Otto. Discussion et responsabilité 1: L'éthique après Kant. Paris: Éditions du Cerf, 1996, p.15.
3. Apel Karl-Otto, *Op. cit.*, p.95.
4. Kant Immanuel. Spre pacea eternă. București: Gramar, 2015.
5. Toma din Aquino. Summa theologica. Iași: Polirom, 2009.
6. Ricœur Paul. Le Juste. Paris: Esprit, 1995, p.66.

ELEMENTE CONSTITUTIVE ALE CADRULUI SPIRITUAL AL OMULUI ÎN OPERA LUI CONSTANTIN NOICA

Svetlana Coandă, dr. hab. în filos., conf. univ.

Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău, R. Moldova

svcoanda@gmail.com

CONSTITUTIVE ELEMENTS OF THE SPIRITUAL FRAMEWORK OF MAN IN THE WORK OF CONSTANTIN NOICA

This article analyzes the most important elements of the spiritual framework of the human personality that is emphasized in the works of Constantin Noica (1909-1987): the belief that the world is „ontologically oriented” – oriented towards being, towards good; culture as a system of values; philosophy represented as a saving activity for man; the mother tongue as an expression of the identity of man; the symbiosis of intellectual and moral values, the ire primacy over material values. It is concluded that these elements determine the specificity of man's presence in the world, his auto affirmation and becoming, the continuity between generations and cultures, our human future.

Una din secțiunile Conferinței noastre este intitulată: Cadrul spiritual și asigurarea calității vieții, bunăstării și siguranței omului. Desigur, medicina poate asigura realizarea acestor rigori. Dar și filosofia, care mai este numită